

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ YAZI DİLİ MİDİR?*

IS OLD ANATOLIAN TURKISH A WRITTEN LANGUAGE?

Özkan ÖZTEKTEN**

ÖZ: Tarihi Oğuz Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesi ve bu dönemin metin yadigarları üzerinde Türkiye Türkolojisi merkezli olarak yüzlerce bilimsel araştırma yapılmış ve yayımlanmıştır. Bu araştırma tarihinde, bu dönem, değişen bakış açılarıyla incelenmiştir ve dönemin dilinin; evvelce Karahanlı yazı dilinden neşet ettiği düşünülmüşse de şimdilerde Oğuzların hep var olan bir konuşma dilinin, hatta dillerinin XIII. yüzyılda yazılmaya başlamasıyla oluştuğu hemen hemen netleşmiştir. İlk dönem eserlerinde görülen ve esasen iki lehçelilik özelliği gösteren, ama Türkoloji literatüründe '*karışık dillilik*' olarak yaygınlaşmış dil durumunun sebepleri de bugüne kadar farklı farklı ele alınıp değerlendirilmiştir. Bakış açıları ve değerlendirmelerdeki bu gibi farklılıklara rağmen, bugüne kadar neredeyse hiç değişmeyen görüş Eski Anadolu Türkçesinin bir yazı dili olduğudur.

Genel dil bilimi araştırmalarının bugün geldiği noktada bir yazı dilinin ne tür özellikleri haiz ve havi olduğu belirlidir. Herhangi bir dilin yazı dili haline gelmesi değişen sürelerde gerçekleşmekte ve sosyolojik, siyasî ve askerî birlik ve bütünlükler, o dilin yazı dili olma sürecini hızlandırmakta yahut geciktirebilmektedir. Aynı zamanda bunlar, yazı dili olma özelliklerini de çeşitlendirip güçlendirebilmektedir. Öte yandan yazılan ya da yazısı olan her dilin bir yazı dili olmadığı da bilinmektedir.

Bugüne kadar Eski Anadolu Türkçesi üzerine yapılmış araştırmaların sonuçları, bu dönemin dilinin ses, şekil ve imla bakımından standartlarının olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Hatta aynı metnin aynı sayfasındaki farklı satırlarda bile bu standart dışı kullanımlar sıkça görülebilmektedir. Türk dilinin diğer tarihî dönemlerinde pek az görülen bu çoklu karakterdeki dil özellikleri; Eski Anadolu Türkçesi adlandırmasıyla maruf bu dönemi diğer Türk yazı dillerinden epeyce ayırmaktadır.

Bu makalede, genel dil biliminin belirlediği '*yazı dili*', '*standart dil*', '*edebi dil*' ve '*yazılı dil*' gibi kavram ve olgular ele alındıktan sonra, Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki sosyolojik, siyasî ve askerî şartlar ve durum değerlendirilerek Oğuz Türkçesinin XIII.-XV. yüzyıllar arasındaki bu ilk döneminin dil durumu ve o dönemin dilinin yazı dili olup olmadığı sorgulanıp tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, edebi dil, standart dil, yazı dili, yazılı dil

* Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezince 28-30 Haziran 2018 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen '*Atebetü'l-Hakâyık ve İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Sempozyumu*'nda sunulmuş ve yayımlanmamış bildirinin gözden geçirilerek makale haline getirilmiş metnidir.

** Doç. Dr. - Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/İzmir - ozkan.oztekten@ege.edu.tr

ABSTRACT: *There are hundreds of scientific studies about Old Anatolian Turkish which is the first period of historical Oghuz language and its texts, in Turkology of Turkey. On the literature of these studies this period has been examined in the light of changing perspectives. Previously, it was thought that it had already been arised from the writing language of Karakhanid, but now it has become almost clear that the Oghuzes always have a spoken language, even languages, beginning to be written in the 13th century. Until now, the reasons of the language situation which appeared in the opuses of the first period and which showed mainly bidialectic features but became widespread as 'mixed language' in Turkology literature have been evaluated differently. Despite such differences in views and evaluations, the almost unchanging view to date is that Old Anatolian Turkish is a writing language.*

Until today, the results of the researches carried out on Old Anatolian Turkish reveal that the language of this period does not have the standards in terms of phonetics, morphology and spelling. So, even in different lines or strings on the same page of the same text, the use of this non-standard language and spelling is often visible. These multi-characterized language features, which are rarely seen in other historical periods of the Turkish language, quite separates this period known as Old Anatolian Turkish from other Turkic written languages.

In this article, after the concepts and phenomena such as 'written language', 'standard language', 'literary language' and 'writing language' determined by general linguistics were discussed, the sociological, political and military conditions and situation of Old Anatolian Turkish period were evaluated and the language situation of this first period between the 13th-15th centuries and whether the language of that period is written or not is questioned and discussed.

Keywords: *Old Anatolian Turkish, literal language, standard language, written language, writing language.*

Anadolu ve çevresinde özellikle XIII. yüzyıldan itibaren yazılı olarak geliştiği izlenen ve Türk dilinin Batı kolunu oluşturan tarihî Oğuz Türkçesinin ilk döneminin - başka adlandırmalar olsa da - Türkolojide yaygın bir şekilde *Eski Anadolu Türkçesi* olarak adlandırıldığı bilinmektedir (Ercilasun, 2004: 433; Tamir, 2014). Bu dönem ve metin yadigârları üzerinde bugüne kadar yüzlerce bilimsel monografik inceleme yapılmıştır (Bkz. Çağatay, 1944: 300-303; Ercilasun, 2004: 450-456; Korkmaz, 2013: 214-218; Tamir, 2014). Bu incelemelerin neredeyse hepsinde, bu dönem dilinin, metinlere yansıyan çoklu karakterde kullanımlar dolayısıyla 'standart / ölçünlü' bir 'yazı dili' olmadığı da belirtilmektedir (Erdem, 2016; Korkmaz, 2013: 108-109).

Örneğin; Ahmet Bican Ercilasun, kendi adlandırmasıyla *Eski Oğuz Türkçesi* dediği dönemin dili için şu tespiti yapmaktadır: "*Eski Oğuz Türkçesi, Azerbaycan ve Anadolu'nun (14. yüzyılın ortalarından sonra aynı zamanda Balkanların) ortak yazı dili idi. Ancak 13, 14 ve nispeten 15. yüzyıllardaki Batı Türk yazı dili, oturmuş bir yazı dili değildi. Aynı işlev için farklı morfo-fonolojik biçimler (örnek olarak teklik birinci şahıs için -vAn, -vAnIn, -vAm, -Am, -In) kullanılabilirdiği gibi yazardan yazara değişebilen biçimler de kullanılabiliyordu.*" (Ercilasun, 2004: 434).

Gürer Gülsevin de benzer şekilde ortak bir siyasi otorite olmadığı için, müellif ve müstensihlerin kendi ağız özelliklerini veya yaşadıkları

kültürel çevrenin dil özelliklerini eserlere yansıtıklarını ve bazen aynı metnin içinde bile aynı ses, aynı ek ya da aynı kelimenin farklı kullanımlarıyla karşılaşılabilirdiğini belirtmektedir (Gülsevin ve Boz, 2004: 54-55; Gülsevin, 2013: 48-49).

Bu konuda en genel değerlendirmeyi Zeynep Korkmaz yapmıştır:

“Eski Anadolu Türkçesinin XV. yüzyıl ortalarına kadar uzanan eserlerindeki ortak özellikler, bir yandan standart bir yazı oluşumuna yönelik gidişe işaret ederken ve günümüz Türkiye Türkçesine uzanan temeli hazırlarken bir yandan da bölgeden bölgeye, beylikten beyliğe, hatta eserden esere değişen ve ortak özellikleri aşan ayrılıkların yer almış olması, bugün karşımıza doğal olarak Eski Anadolu Türkçesindeki ağızlar ve alt ağız grupları konusunu gündeme getirmiş bulunmaktadır. XI.-XIII. yüzyıllar arasındaki göçlerle Anadolu’ya 23 ya da 24 Oğuz boyu dışında, az sayıda Kıpçak, Çiğil, Kanglı gibi öteki Türk boyları da göç ettikleri ve 24 Oğuz boyu arasında Kaşgarlı Mahmud’un da belirttiği üzere başlangıçtan beri birtakım ağız ayrılıkları bulunduğu için Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan eserlerin dil yapısında bu durumdan kaynaklanan ağız ayrılıkları da söz konusudur.” (Korkmaz, 2013: 108).

Bu nedenle birçok Türkolog tarafından Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen farklılıklar ya da ağız özellikleri de değerlendirilmiştir (Karahana, 2006; Erdem, 2006; Develi, 2008; Gülsevin, 2008; Korkmaz, 2010: 91-103).

Bunların arasında ikisi, *standart dil* veya *yazı dili* olgusu bakımından dikkat çekicidir: Hayati Develi, yaklaşık yüzyıldır sürdürülen çalışmaların ortaya koyduğu fonetik verilere göre 13-15. yüzyıllar arasında Anadolu Türkçesi için ‘standart’ bir yazı dilinden söz ederken, yine fonetik özelliklere göre ve aynı dönem için üç ağız grubu tespit eder (2008: 214, 225). Mehmet Dursun Erdem ise, bir arada ele aldığı Osmanlıca metinler ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde standart bir yazı dili birliği olmadığını değerlendirdikten sonra Eski Anadolu Türkçesi döneminde Orta Anadolu ve Azeri ağızlarının temsil ettiği ‘iki ana yazı dili’ olduğunu ve bu ‘iki ana ağız’ın yanı sıra küçük bir eser grubu için de Kıpçak ve Oğuz şivelerinin karışmasıyla oluşan ayrı ve üçüncü bir ‘yazı dili’ görüldüğünü belirtir (2006: 101-102).

Burada anılan veya benzeri başka çalışmalara göre; Eski Anadolu Türkçesi döneminde gerek imlada ve gerekse Türkçe kelimelerin kök ve gövdelerindeki ses veya eklerde çok çeşitlilik olduğu ve bu bakımdan iki ya da üç ağızın özelliklerinin bir arada bulunmasından ötürü standart bir dil oluşmadığı görüşü hemen hemen kesindir. Fakat ele alınan literatürde *standart/ölçünlü dil* ve *yazı dili* olgularının değerlendirilmesinde bir karışıklık olduğu da görülmektedir.

Özellikle *toplumsal* (sociolinguistics) ve *tarihsel* (historical linguistics) *dil bilimi* araştırmalarının bugün geldiği noktada *yazılı dil* (writing language), *yazı dili* (written language), *edebi dil* (literary language) ve *standart dil* (standard language) tanımları çok belirgin bir şekilde yapılabilmektedir (Bussmann, 1996: 699, 1117, 1295; Crystal, 2003: 275, 431; Crystal, 2007: 24-27, 180-219; Karaağaç, 2013: 311, 317):

Yazılı dil (writing language), esasen herhangi bir sözlü dilin, yazı yoluyla kayda geçirilmiş halidir. Kayda geçirilen dil, ya yazılmayan bir konuşma dili ya da alfabesi farklı olan bir dilin telaffuzlarının başka bir alfabeyle yazılan şekli olabilir. Bu bakımdan da yerel ya da bireysel bir dil olabilir. Bölgeye veya konuşura göre farklılaşan telaffuzlar yazıda gösterilebilir. Türk dili tarihindeki Codex Cumanicus ve Transkripsiyon Metinleri ile ağız derlemeleri bu dilin örnektir.

Yazı dili (written language), tarih içinde kullanım kuralları yaygınlaşmış ve karakteristikleri belirginleşmiş ve bu kural ve karakteristiklerle ortak konuşma dilinin temeli de olan dildir. Toplumsal ve tarihsel özellikte bir dildir. “*Yazı dili, çağlar içinde eğitimli yüksek zümrelerin kalemle oluşan bir imlâ ve gramerdir ve bu hâliyle yapılmış, şekillendirilmiş bir dil varlığıdır. Yazı dilinin tekleştirilmiş üstün varlığı, kültürel, siyasal veya hukuki prestijlerle sağlanmıştır.*” (Öner, 2017). Bu dile dayalı olarak kullanılan konuşma dilinde görülen telaffuz farklılıkları ise sadece aksandır. Bu aksanlar, yazı dilinin kapsadığı dil coğrafyasındaki sözlü yerel dillerin, yani ağızların ses özelliklerinden kaynaklanır ve yazıya yansıtılmaz. Bu dil, edebiyat metinlerde de kullanıldığında *edebi dil* (literary language) veya *edebi yazı dili* (literary written language) olarak adlandırılır.

Standart dil (standard language); bir ülkede eğitim-öğretim aracılığıyla yaygınlaştırılan yazı dili, daha çok da resmi dildir. Bu bakımdan da kamusal alanın dilidir. Kuralları, telaffuzları ve yazılışları standart olarak tek şekillidir. Aksan farklılıkları olmaması hedeflenir. Bu sebeple ağızlarla ilişkisi kopuktur.

Milat öncesi Yunanistan’ında birbirinden hem imla hem de diğer dil özellikleri bakımından epeyi farklı birkaç diyalekt vardı. Bu yüzden de her yazar kendi diyalektini kullanmıştı. Örneğin; kadın şair Sappho şiirlerini Midilli’nin Eolis diyalektiyle söylerken, Atina’da yaşayan Platon Attika diyalektiyle yazmıştı. Bu farklı diyalektlerle karşılıklı anlaşmak mümkün olsa da standart bir dil yoktu. Yunanca konuşurları, çok sayıda küçük ve bağımsız şehir devletlerinde yaşıyordu. Bu devletlerin hiçbiri, ötekiler üzerinde egemenlik kuramamıştı. Bu yüzden de o günkü Yunanistan’da siyasi bir birlik yoktu. Dolayısıyla da doğru Yunancanın ne olduğunu belirleyen okullar, yayınevleri vs. bulunmuyordu. MS. V. yüzyılda Atina Devleti güçlendi ve birçok diğer Yunan şehir devletini egemenliği altına aldı. Bu sayede Atina’nın dili olan Attika diyalekti yaygınlaşmaya ve yazı dili

olmaya başladı. Önce bu durum sonra da Makedonyalı İskender'in yönetim dili olarak bu dili benimsemesi Attika diyalektine temelinde yazı dili olarak gelişen Yunancayı, İran ve Mısır'a kadar uzanana bir coğrafyada devlet ve ordu dili haline getirdi. Böylece Yunanca, çeşitli şehir devletlerinde birkaç yazılı diyalekti olan bir dilden büyük devletlerin kullandığı standart bir resmi dile dönüştü (Janson, 2016: 113-117). Zira "*Ortak bir devlet sözü konusuysa ve devlet dilin belli bir biçimini benimsemişse, öteki lehçeler zayıflayıp yok olabilir. (...) Dil sisteminin içinde olup bitenler, siyasi ve toplumsal durumdan hatırı sayılır ölçüde etkilenir.*" (Janson, 2016: 120-121).

Beylikler dönemi Anadolu'sunda izlenen dil durumunun da kısaca değinilen eski Yunanistan'daki bu tarihsel duruma çok benzediği görülmektedir. Osmanoğulları Beyliği siyasi üstünlük sağlayınca ve İstanbul payitaht oluncaya kadar, hatta olduktan sonraki asra kadar Anadolu ve çevresinde kuralları ve özellikleri belirginleşip yaygınlaşan bir dil görülmemektedir. XVI. yüzyıldan itibaren giderek karakteristik özellikleri belirginleşip yaygınlaşan Batı Türkçesinin Batı (Osmanlı) ve Doğu (Azerbaycan) kolları, artık tarihsel ve toplumsal birer yazı dili kimliğini kazanmıştır. Modernizm sonrasında ise eğitim-öğretimin ve basın faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte birer standart dil halini almışlardır.

Oysa XIII.-XV. yüzyıllar arasında Anadolu ve çevresinde metinlere yansıyan dil ya da diller, bu özellikleri haiz ve havi değildir. Başlangıçta yani XII.-XIII. yüzyıllarda izlenen ve Türkolojide 'karışık dilli eserler' olarak bilinen *iki lehçeli* (Bkz. Öztekten, 2010: 24-28) metinlerden itibaren gittikçe azalan çoklu karakterdeki dil ve imla, anılan coğrafyada var olan çok merkezli siyasi yapıdan ötürü XV. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Ayrıca bu dönemde şekillenmeye başlayan dilin yazıya dayanan tarihsel bir geçmişi olmadığı da açıktır.

Sonuç olarak yaygın bir şekilde Eski Anadolu Türkçesi adlandırılmasıyla bilinen XIII.-XV. yüzyıllar arasına tarihlenen ve Batı Türkçesinin ilk evresini oluşturan metinlerin dili, yukarıda değerlendirilen gerekçelerle bir yazı dili ve standart bir dil değildir. Çünkü XIII. yüzyıla kadar yazılmayan Oğuz konuşma dilleri, o tarihte yazılmaya başlamıştır ve bölgeye ya da konuşura/yazara göre farklılaşan telaffuzlar, yazılışlara yansıdığı için de birbirinden başka ses ve şekil özellikleri aynı coğrafya, aynı zaman veya aynı metinde görülebilmektedir. Bu metinler; henüz yazılmaya başlamış ve yaklaşık üç asır içerisinde yazı dili haline gelmeye başlayacak, toplumsal, kamusal ya da tarihsel olmayan, yerel veya bireysel özellikler gösteren, çoklu karakterde '*yazılı dil*'lerle yazılmışlardır¹.

¹ Bildiriye bizzat dinleyen ve oturma sonrasında kendi makalesini kibarca hatırlatan Mustafa Uğurlu, yazılı dil olarak kabul ettiği ve esasen '*gündelik dil dönemi*' olarak adlandırdığı Eski Anadolu Türkçesi için yazı dili denmesini kısaca şöyle değerlendirmektedir: "*... bu dönemde Anadolu Oğuzcasının gündelik dilden yüksek dil olma yolunda çabaladığını göz önünde bulundurmamak gerekir. Bu bakımdan, nispeten ölçünlüleşmiş yüksek dil bağlamında*

KAYNAKÇA

- BUSSMANN, Hadumod (1996). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. London- New York: Routledge.
- CRYTAL, David (2003). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 5th edition, Oxford: Blackwell.
- CRYTAL, David (2007). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. 2nd edition, Cambridge: Cambridge University.
- ÇAĞATAY, Saadet (1944). "Eski Osmanlıca Üzerinde Bazı Notlar". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C:2, S: 2, s. 297-312.
- DEVELİ, Hayati (2002). "Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılmasında Morfolojik Esaslar". *Türkbilig*, S: 2002/4, s. 117-124.
- DEVELİ, Hayati (2008). "Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması". *Turkish Studies*, Vol. 3/ 3, Spring 2008, s. 212-230.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- ERDEM, Mehmet Dursun (2006). "Ağızlardan Etkilenme Derecelerine Göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi Metinleri ve Bu Metinlerin Diline Kaynaklık Eden Ağızlar". *İlmî Araştırmalar*, S. 22, s. 83-110.
- GÜLSEVİN, Gürer ve BOZ, Erdoğan (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi.
- GÜLSEVİN, Gürer (2008). "Eski Anadolu Türkçesi Ağızları Üzerine". *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 20-25 Ekim 2008.
- GÜLSEVİN, Gürer (2013). "Eski Anadolu Türkçesinin Oluşumu". *XIV.-XV. Yüzyıllar Türk Dili*, Ed. Vahit Türk - Erdoğan Boz, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- JANSON, Tore (2016). *Dillerin Tarihi*. (Çev.: Mehmet Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- KARAĞAÇ, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KARAHAN, Leyla (2006). "Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili - Ağız İlişkisi". *Turkish Studies*, Vol. 1/ 1, Summer 2006, s. 9-18.
- KARAHAN, Leyla (2013). "Oğuzcanın Anadolu'da Yazı Dili Olma Sürecine Dair Düşünceler". *Âşık Paşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu*, 1-2 Kasım 2013, Kırşehir, s. 219-228.
- KORKMAZ, Zeynep (2009). "Anadolu'da Oğuz Türkçesi Temelinde İlk Yazı Dilinin Kuruluşu". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 2009-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu, s. 61-69.

bir "yazı dili" dönemi olduğundan elbette söz edilemez; bu, Anadolu Oğuzcasının "yazılı dil" dönemidir. Buna rağmen hemen bütün, özellikle Türkiye'deki Türklük bilimi çalışmalarında, bu ikisi arasında bir fark görülmediğinden veya övünmek için vs. "yazı dili" terimi kullanılmaktadır." (Uğurlu, 2011: 148). Ancak bu makalede yazılı dil ve yazı dili tanımları yer almamakta ya da aralarındaki farklardan söz edilmemekte, ayrıca Eski Anadolu Türkçesinin tek bir yazılı dil olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

- KORKMAZ, Zeynep (2010). "Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 2007/1*, Ankara: Türk Dil Kurumu, s. 87-110.
- KORKMAZ, Zeynep (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖNER, Mustafa (2017). "Türk Dünyasında Yazı Dili". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Türk Dili Çalıştayı*, 20-21 Ekim 2017, Afyon.
- ÖZTEKTEN, Özkan (2010). *18. Yüzyılda Karışık Dilli Bir Metin Bahâdur Şâh'ın Arznamesi (Batırşa Aliyev'den Çariçe Elizaveta Petrovna'ya)*. Konya: Kömen.
- TAMİR, Nuray (2014). "Bir Adlandırma Problemi: Batı Türkçesinin İlk Dönemi". *Gazi Üniversitesi, I. Genç Akademisyenler Sempozyumu Bildirileri, 6-7 Kasım 2013*, Ankara, s. 451-469.
- UĞURLU, Mustafa (2011). "Oğuzca ve "Anadolu Merkezli Oğuz Türkçesi". *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 6/1, Winter 2011, s. 123-156.